

KAPADOKYA TURİZM VE GELİŞTİRME BÖLGESİNDE PLANLAMA ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

Prof. Dr. İlhan TEKELİ
ODTÜ Mimarlık Fakültesi Öğr. Üyesi.

I. GİRİŞ

Benden bu toplantıda doğal ve tarihi çevrenin korunması bağlamında Türkiye'de bölge planlamasının yeniden yorumlanmasını yapmam istenmektedir.

Türkiye'nin oldukça uzun bir bölge planlama geçmişi var. 1940'lı yıllara kadar geriye gidilebilir. 1960'lı yıllarda büyük emeklerle önemli bölgesel planlar hazırlandı. Daha sonraki yıllarda da bölge planlama zaman zaman yeniden gündeme geldi.

Türkiye'nin bölge planlamasına gereksinmesinin çok olduğu açık. Büyük su havzası gelişme projeleri var GAP gibi, birden yapılaşmaya açılmış geniş sahil bantlarına sahip bu yörelerde plansız gelişmenin tüm sorunlarını yaşıyor, hızla gelişen metropoliten alanları var. Sorunlarla yüklü, bunların herbirine bölge planlamasının büyük katkıları olabilir.

Türkiye'nin bölge planlamasına uygun pek çok

sorunu ve oldukça uzun bir planlama geçmişi olmasına karşın uygulamayı etkilemekte başarılı olduğu söylenemez. Bunun değişik nedenlerinden söz edilebilir. Türkiye'de yönetimin aşırı merkezi yapısının bölgelere yetki devrine olanak vermemesi, Türkiye'de hem siyasal kültürün hem iş çevrelerinin kültürü içinde planlamanın rasyonalizmin bir aracı olarak değil kendi eylemlerinin bir engeli olarak görülmesi bireylerin planları kendilerinin değil, kendilerinin dışındakilerin uyması gerekli dökümanlar olarak görmeleri, vb. nedenler sayılabilir. Tüm bunları özetlemek gerekirse, planların getirdiği kararların nitelikleriyle Türkiye'deki karar çevresinin uyumsuzluğundan doğduğunu söyleyebiliriz.

Bu durumda bir yöre için yeni bölge planlama çalışmaları ve yeni örgütler önerilecekse, verilecek kararların niteliklerinin ne olduğu, hangi toplum kesimlerini etkilediği, ve bunların uygulanması için ne tür planlama araçlarla donatılması gerektiğinin detaylı bir analizi gerekir. Ancak böyle bir analizden sonra gerçekçi öneriler geliştirilebilir.

II. KAPADOKYA PLANLAMASININ TEMEL KARAR ALANLARI:

Kapadokya yöresinde geliştirilecek bir planın üç temel karar alanı olacağı söylenebilir. Bunlardan **birincisi koruma kararlarıdır**. Kapadokya hem tarihsel ve kültürel değerleri hem de doğal özellikleri bakımından dünyanın mutlaka ve büyük bir titizlikle korunması gereken bir yöresidir. Bu değerler bir kez tahrip oldu mu bir daha yerine konulamaz. Bu geriye dönüşü olmayan bir süreç olduğu için hiç bir biçimde ödün verilmemesi gerekir.

İster tarihsel ister doğal olsun bu değerlerin tahribinde iki farklı mekanizmanın çalıştığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, tek bir karar ya da eylemle bir emrivaki biçiminde yaratılan tahriptir. İkincisi ise uzun zaman içinde küçük küçük aşınmaların birikmesiyle ortaya çıkan tahriptir. Kuşkusuz her ikisi de önlenmelidir. Ama her iki tür tahribi önlemenin yol ve yöntemleri farklı olacaktır.

Birinci tür yıkıcı eylemler bir bireyin ya da yöneticinin kendisine bırakılmış karar alanını kullanarak ya da onu aşarak kendisinin yararlı bulduğu bir eylemi yerine getirmesiyle ortaya çıkar. Bu tür kararların en tehlikeli yanı bu uygulamayı yapanların kararlarının haklılığına inanmaları ve bir an önce emrivaki halinde gerçekleştirilmeye çalışmalarıdır. Bu emrivakiyi yaratmaya çalışan kişinin yönetimin üst noktalarında bulunması durumu daha vahim hale getirir. Kamuoyundan bu konuda bir tepki olsa bile bunun açık sir eyleme dönüşmesi ya da yargı yolunu kullanarak kısa sürede durdurulması olanaksızdır. Çoğu kez durdurma kararı tahrip gerçekleşikten çok sonra çıkar, artık yapacak bir şey yoktur. Sorumlu cezalandırılrsa bile dünyanın kültürel mirası geri dönmeyecek biçimde tahrip olmuştur. O yörenin yerine konamaz özgünlüğü isterseniz kimliğinin önemli bir parçası diyelim ortadan kaldırılmıştır. Cezalandırma bir şeyi çözmez. Bu gibi alanlarda

* Bu yazı, 7-9 Haziran 1990 tarihleri arasında Nevşehir'de düzenlenen "Kapadokya'nın Koruma, Geliştirme ve Tanıtması WORKSHOP"unda Prof. İ. Tekeli tarafından sunulan bildirinin metnidir.

uygulamada bazı gecikmelere yol açsa bile acil durumda kararları verilebilmelidir. Özel kesime karşı yönetimin, yönetime karşı da yönetim hiyerarşisi içinde asimetrik bir konuma sahip bir kurumun ya da otoritenin bu tür operasyonları durdurma yetkileri güçlendirilmelidir. Bu yolla değişik gruplar birbirini denetler hale gelecektir. Kuşkusuz bu yetkiler kötüye kullanılabilir. Ama insanlığın benzersiz bir ürünün tahrip olması olasılığı söz konusu ise bu tür kötüye kullanmalara da razı olmak gerekecektir.

İkinci tür tahrip, kullanma sonucu zaman içinde bırıkecek ortaya çıkmıştır. Bu tür tahripler belki de daha tehlikelidir, çünkü hemen gözlenemezler farkedildiklerinde de çoğu kez gecikilmiş olur. Bunların önceden kestirilebilmesinin yolu sistematik bir gözlem ve bu tahrip etmeden kullanılmayı sağlayan düzeylerin önceden bilimsel araştırmalarla saptanmasıdır. Bu tür saptamaları zamanında yapabilmek için ciddi bir örgütlenme gerekir. Yalnız saptamak yetmez bunu önleyecek kararları alıp kullanımı belli düzeyde sınırlamak gerekir. Bu da kullanıcıların yaygınlığı yüzünden çoğu kez gerçekleşmeyebilir. Gerçekte tahrip sadece yıkarak ya da kullanarak olmaz, koruma adı altında da kaynaklar tahrip edilebilir. Çevresiyle yaşayan ve yaşanan bir bina bir sokak koruma adı altında seyredilen bir objeye dönüşebilir. O fiziki olarak varlığını sürdürmektedir ama içinde yer aldığı çevre için artık anlamı değişmiştir.

İkincisi kaynakları kullanma ve ekonomik gelişmeye ilişkin kararlardır. Bu kararlar kültürel ve doğa değerlerin korunmasını sağlayabileceği gibi tahribinin de temel nedeni olabilir. Kullanmadan koruma olanağı bulunamamasıdır.

Burada yer alan ekonomik faaliyetler burada yaşayanlara ülke ortalamasının altına düşmeyen bir yaşam standardı sağlarken bu yörenin kaynaklarının tahrip edilmeden en yüksek getiriye getirecek biçimde kullanılmasına olanak vermelidir. Bu yörenin kaynaklarının kullanılmasının burada üç faaliyet konusunda yoğunlaşması beklenebilir. Bunlardan birincisi **turizm**, ikincisi **tarımsal üretim**, üçüncüsü ise **İç ve Güney Anadolu'nun tarımsal ürünleri için uzun süreli depolama işlevidir**. Kuşkusuz bu üç işlevin gerektirdiği yan hizmetler de yörede yer alacaktır. Bu üç işlevin dışında bölgeye çekilecek sanayi vb. girişimlerin yörenin doğal ve tarihi değerleri üzerinde olumsuz etkiler yaratacağı düşünülebilir.

Burada karşımıza çıkan bir hassas denge vardır. Bu yörenin olağanüstü değerlerinin tüm insanlık adına korunmasıdır. Ama bu korunmanın toplumsal pahasını salt burada doğup büyüyenlerin karşılamasını istemek de çok hakça değildir.

Tarımsal faaliyete ilişkin kararlar daha çok yörede yaşayanlar tarafından verilirken, turizm ve depolama işlevlerine ilişkin kararlar hem yöredeki hem de yöre dışındaki girişimciler tarafından alınacaktır. Bu faaliyetlerin çevreyi ve tarihi dokuyu tahrip etmemesi için yoğunluklarının ve ölçüklerinin iyi denetlenmesi gerekecektir. Burada bir iç çelişki ortaya çıkabilecektir. Bu

yöre uluslararası turizme konu oldukça büyük ölçekli örgütlenmelere konu olacaktır. Bu yüklendiği işlevin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu bir etkinlik sorunudur. Ama bu büyüyen organizasyonları çevreyi domine edecek tek yapılarda kendini ifade etmesi yöre için bir felâket olabilir. Büyük ölçekli girişimler parçalanmış küçük ölçekli bir doku içinde örgütlenme yollarını bulmak durumundadırlar.

Üçüncü önemli karar alanı alt yapıların geliştirilmesi olacaktır. Hem burada yaşayanların çağdaş ve sağlıklı koşullarda yaşayabilmesi, hem geliştirilmek istenilen turizm faaliyetleri yörede gelişkin bir alt yapıyı gerektirecektir. Bu konuda da Türkiye'de ilginç bir çelişki yaşanmaktadır. Alt yapılar genellikle bir plan ve projeye göre yapılmaktadır. Ama bu plan ve projeler çevreye duyarlı olmaktan çok mühendislik normlarına duyarlıdır. Dolayısıyla tarihi ve doğal çevrenin tahribinde önemli rol oynayabilmektedir. Bu projelerin hazırlanıp uygulanmasında mühendislik dışı kaygıların da etkisini gösterebileceği bir karar süreci oluşturulmak durumundadır.

III. KARAR VERİCİ VE UYGULAYICILARIN DENETLENMESİ YOLLARI ÜZERİNE:

Bir planlama faaliyetinin bir çevredeki gelişmelerin istediği yönde olmasını sağlamak için iki tür aracı vardır. Bunlardan bir kısmı ise negatif araçlardır. Pozitif araçlar bulunan kaynaklarla gerçekleştirilen yatırımlar ya da özendirici önlemlerdir. Negatif araçlar ise belli faaliyetlerin yasaklanması ya da belli izinlere bağlı olarak gerçekleştirilmesidir. Geleneksel imar planı yaklaşımında olduğu gibi kuşkusuz her iki olanaktan birden yararlanmak daha güçlü bir denetim sağlayabilir.

Bu denetimlerin nasıl kurulabileceği üzerinde durmadan önce bu denetimlerin üzerinde kurulması gereken karar verici ve uygulayıcı davranışsal birimleri ele alalım.

Bundan önce iki nokta üzerinde durmakta yarar vardır. Bunlardan birincisi başarılı bir denetimin kurulabilmesi için neyin denetlenmek istediğinin, nelere ve neden izin verileceği konusundaki açıklıktır. Bu konudaki açıklık ve bunun her kişi ve kurum için eşitlik içinde uygulanması güçlü bir iç denetim yaratabilecektir.

İkincisi ise kurulmak istenen bu denetimin gerçekçi ve içinde yaşanan koşullarda akal yakın olmasıdır. Bir toplumda o kadar çok sayıda kişi ve kurum tarafından o kadar çok karar verilmektedir ki bunların denetlenmesi ya da bir merkezden üretilmesi olanaksızdır. Bu nedenle denetlenen kararlar olabildiğince az sayıdaki kritik konularda ve haklılığı üzerinde toplumda hemfikir olunan alanlarda olmalıdır.

Yörede karar üreten ve uygulayan birimlerin davranışlarını incelemeye merkezi devlet örgütünden başlayabiliriz. Bu örgütler yörede kendi hizmetlerini görece binalar ve alt yapıyı gerçekleştirmektedir. Bu örgütlerin genellikle Türkiye'de her yerde aynı biçimde uygulanan standart projeleri vardır. Yöre için özel projeler geliştirmeden ve çoğu kez de yerel yönetimden izin almadan uygulama yapma eğilimindedir. Doğal ve tarihi

çevreye en duysarsız yapılar bu kuruluşlarca üretilmektedirler. Bu kuruluşların da planlama disiplini içine alınması, halkından planlama kararına uymasını isteyen bir devletin tutarlı olabilmesi için zorunluluktur. Ama bu kuruluşların plana uymasına yardımcı olmanın en kolay yolu belki de onların buraya özgü projeler geliştirmesine yardımcı olmaktır.

İkinci olarak yerel yönetimleri ele alalım. Bu kuruluşların seçilen Belediye Başkanları'nın eğilimlerine göre verdikleri kararlar, yaptıkları uygulamalar büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Bir belediyede tarihi ve doğal çevreye duyarlılık temel eylem ilkesi haline gelirken, diğer bir belediyede yıkıcılık ve çevreye duysarsızlık bir başarı olarak sunulabilmektedir. Teknik kadroları genellikle yetersiz küçük belediyelerde, belediyelerin eline geçen kaynaklar arttıkça çevreye zararlı projelerin gelişmesi olasılığı artmaktadır. Buna karşılık Türkiye genelinde tarihsel ve doğal çevreye duyarlılık konusunda yürütülen kampanyalar gün geçtikçe bu olasılığı azaltıcı etkiler yapmaktadır.

Kuşkusuz bu sorunun çözümü yerel yönetimlerin yetkilerini ellerinden almak değil onların da katıldıkları yeni karar süreçleri tanımlıyarak doğru kararların üretilme yollarını geliştirmeye çalışmak, teknik kadrolarını güçlendirme olanakları sağlamaktır. Kentlerin sahiplerini dışlayarak yapılan korumalar, hep yabancı hep yüzeysel olarak birer dekorun korunmasının ötesine geçmeyecektir. Devlet kesimini gördükten sonra, özel kesimin davranışsal birimlerini ele alalım. Yöre dışından gelen uluslararası sermaye ya da büyük ulusal sermayeyi ele alalım. Bu turizm kuruluşlarının ister yapıları ister işletme biçimleri olarak oldukça rijitleşmiş kimlikleri vardır. Onlar gittikleri yerlerin koşullarına göre yeni kimlikler geliştirmek yerine oluşmuş kimlikleri o ortama yabancı kalsa da yeniden üretmek isterler. Bunların hem yörenin gelişmesine etkileri bakımından pazarlık güçleri yüksektir hem de kolayca siyasal destek oluşturabilirler. Bu birimleri denetim altına almanın yollarından biri kamuoyu eylemleridir. Bunlar büyük olmaları dolayısıyla çoğu kez kendi kendine yeterlidirler. Kolayca koruma alanlarından uzakta yer alabilirler. Uzaklık bir uzlaşım olarak belirebilir.

Orta ve küçük girişimcilerin ise uzaklaşma olanağı yoktur. Her birinin çevreyi etkilemekte etkisi küçüktür. Ama kentte bir tür yapı arz biçimi bu kesimin beğenisi ve mali gerçekleriyle uyduğunda hızla üreyerek çevreyi tanınmaz hale getirebilirler. Bunu etkilemenin yolu ciddi bir imar denetimi ve yapı arz sürecini özendiricilerle değiştirmeye çalışmaktır.

Bu gruplara bir de kırsal kesimde üretim yapan çiftçileri eklemek gerekir. Onların etkileri başlıca yanlış tarım teknikleri kullanarak doğada erozyonu ve tarihi çevrede yıpranmayı artırmak olmaktadır. Bunun etkilenmesi için tarımsal yayım tekniklerinden yararlanmak vb. yollar düşünülebilir.

IV. KAPADOKYA'NIN KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİ KONUSUNDA VAR OLAN YÖNETİM SİSTEMİ NASIL YENİDEN DÜZENLENEBİLİR:

Aslında daha etkin bir yönetim sistemi için değişik öneriler geliştirilebilir. Nasıl bir sistem önerileceği ne ölçüde radikal bir yasal yeniden düzenlemeye gidileceğine bağlıdır. Burada sadece değişikliklerle neler sağlanmaya çalışılacağı üzerinde durulacaktır.

Bugün yöredeki gelişmeyi denetlemeye çalışan dört tür kuruluş olduğu görülmektedir. Bunlar 1981'de 1/25.000 ölçekli bir çevre düzeni yapmış olan Turizm Bakanlığı, 1976 yılında alınan sit kararını uygulamaya çalışan Kültür ve Tabiat Varlıkları Kayseri Bölge Kurulu, buradaki Milli Park Yönetimi ve nihayet belediyeler olarak sıralanabilir. Her bir kurum ayrı ayrı önemli yetkilere sahipse de, bunların belli bir strateji ve plan bütünlüğüne sahip olmadan yetkilerini kullanması bir karmaşa yaratmaktadır.

Bu alanda ilgili bu dört kurumun temsilcilerinin katıldığı bunların dışında yönetsel hiyerarşi içinde bulunmayan üniversite vb. kurum temsilcilerinden oluşan bir kurum (kurul otorite vb.) teşkil edilmelidir. Bu kurumun geniş katılımlı bir karar kurulu, güçlü bir genel sekreteri ve teknik sekreteryası, yanısıra yurtiçi ve dışı kaynaklarla beslenen bir fonu ya da bütçenin bulunması düşünülebilir.

Bu kurum değişik işlevleri yerine getirecektir. **Birinci** olarak bölgenin genel gelişme stratejisini çizecek bölgesel planını hazırlayacaktır. Bu yolla ve sağlanacak fon yardımıyla bölgede değişik kuruluşlar arasındaki koordinasyonu gerçekleştirecektir. **İkinci** olarak uluslararası kuruluşların bölgedeki faaliyetlerinde Türkiye adına muhatap olacaktır. **Üçüncü** olarak bölgede tarihi ve doğal çevreyi tahrip eden emrivaki biçimindeki eylemleri sağlıklı bir karar verilinceye kadar kesin olarak durduracaktır. **Dördüncü** olarak yönetsel hiyerarşi içinde asimetrik konumuyla ilgili tarafların birbirinin eylemleri üstünde karşılıklı denetleme sağladıkları bir platform oluşturacaktır. **Beşinci** olarak değişik kamu ve özel kesim kaynaklarının belli uygulamalarda bir araya gelmesini ve etkin kullanımını sağlayacaktır.

Bu kuruluş koordinasyonu bir plana dayanarak sağlayacaktır. Meşruiyetini plan temelinden alacaktır. Bu plan uygulama stratejileri bakımından esnekliği olan, bölgedeki değişik kurum ve kuruluşlardan oluşturulan platform içinde birbirlerine uyum yapımına olanak verecektir. Bu plan bölgedeki kurum ve kuruluşların yetki ve sorumluluklarına açıklık getirecek, işbirliğinin esaslarını oluşturacaktır. Aynı zamanda da değişik kurum ve kuruluşların geleceğe bakışına uzun erimli bir perspektif kazandırarak birbirleriyle uyumlarını kolaylaştıracaktır.